

I. ROZPRAWY I ANALIZY

Jerzy Bartmiński (Lublin/Warszawa)

Monika Grzeszczak (Lublin)

JAK REKONSTRUOWAĆ KANON WARTOŚCI NARODOWYCH I EUROPEJSKICH?¹

W artykule stawia się pytanie o polski kanon wartości z myślą o projektowanym (a częściowo już realizowanym) polskim słowniku aksjologicznym, a także słowniku wartości słowiańskich i europejskich. Trudność z ustalaniem kanonu wynika z tego, że jest on ujmowany nie tylko opisowo, ale i normatywnie, jako zespół pojęć, ale i postulatów, w związku z czym jest nieustannie kwestionowany. Zdaniem autorów, kanon aksjologiczny, czyli zespół ogólnie przyjętych norm etycznych, można rekonstruować w sposób jeszcze inny niż dotąd praktykowany, mianowicie metodą pogłębionych analiz semantycznych wybranych haseł.

Właściwością pojęć aksjologicznych, takich jak: WOLNOŚĆ, ROWNOŚĆ, DEMOKRACJA jest ich silne „usieciowienie”, tj. powiązanie relacjami wzajemnych zależności. Konsekwencją tego faktu jest to, że szukając ich definiensów, relewantnych w ramach semantyki danego języka, dochodzi się nieuchronnie do pewnego zespołu wartości, funkcjonujących jako definiensy, i to one przybliżają nas do poszukiwanego jądra (aksjologicznego kanonu) danej kultury. Autorzy dowodzą tej tezy, analizując definicje (eksplicacje) takich pojęć, jak RÓWNOŚĆ, DEMOKRACJA, DOM, OJCZYŻNA, SOLIDARNOŚĆ.

SŁOWA KLUCZOWE: kanon wartości, polski słownik aksjologiczny, słownik wartości europejskich, ciągi definicyjne, usieciowienie wartości

¹ Wersja niemiecka niniejszego tekstu ukazała się pt. *Zur Nützlichkeit des Kanonbegriffs für die Arbeit am Wörterbuch der west- und osteuropäischen Werte – wie kann man den (nationalen, europäischen) Kanon der Werte rekonstruieren* w tomie: *Kultureller und sprachlicher Wandel von Wertbegriffen in Europa. Interdisziplinäre Perspektiven*, Rosemarie Lühr, Natalia Mull, Jörg Oberthür, Harmut Rosa (Hrsg.), Frankfurt am Main 2012, Peter Lang, s. 1–22. Wydawnictwo Petera Langa oraz redaktorzy tomu wyrazili zgodę na opublikowanie tekstu po polsku.

1. Wartości stanowią centralny temat badań rozwijającej się w ostatnich latach aksjolingwistyki (Puzynina 1992, 1997; Wierzbicka 1985, 1997, 1999; Arutjunova 1994, 1999, 2008; SS 2004; Fleischer 1995, 1998, 2003; Pisarek 2002, 2003; Bartmiński 1991, 2009c i.in.), zaś tematem szerszego dyskursu publicznego i medialnego stają się w ważnych momentach życia społeczno-politycznego, zwłaszcza kiedy uchwalane są dokumenty dotyczące życia zbiorowego. Takim „naaksjologizowanym” dokumentem była – przykładowo – *Powszechna deklaracja praw człowieka ONZ z 10 XII 1948*², *Karta praw podstawowych Unii Europejskiej z 14 XII 2007*³, czy *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997*⁴. Ich przyjęcie zawsze poprzedzała dyskusja o wartościach, kończona ostatecznie społecznym porozumieniem. W preambułach do tego typu dokumentów przywołuje się określony zespół wartości podstawowych, tworzących *de facto* pewien „kanon aksjologiczny”.

² W Art. 1 *Deklaracji* czytamy: „Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem swej godności i swych praw. Są oni obdarzeni rozumem i sumieniem i powinni postępować wobec innych w duchu braterstwa.”

³ „Świadoma swego duchowo-religijnego i moralnego dziedzictwa, Unia jest zbudowana na niepodzielnych, powszechnych wartościach godności osoby ludzkiej, wolności, równości i solidarności; opiera się na zasadach demokracji i państwa prawnego. Poprzez ustanowienie obywatelstwa Unii oraz stworzenie przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości stawia jednostkę w centrum swych działań” – czytamy w *Preambule Karty*.

⁴ Preambuła *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* brzmi: „W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie, my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i niepodzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł, równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski, wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku, złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozsiyanymi po świecie, świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej, pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność, w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot. Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej.”

Istotne w takich razach są dwa elementy: po pierwsze, wskazanie, jaki zespół wartości jest ważny dla danej wspólnoty, po drugie – jak są zhierarchizowane, w jakich relacjach pozostają one wzajemnie do siebie. Jednak z reguły przywołanych wartości nie poddaje się definiowaniu, zakładając, że ich rozumienie odpowiada regułom semantycznym użytego języka. Czy tak jest w istocie? Chyba jednak nie. Antropolodzy i językoznawcy (Malinowski 1935/1987, Wierzbicka 1997, 1999, 2006 i inni)⁵ niejednokrotnie zwracali uwagę na znaczące rozbieżności w rozumieniu wielu najważniejszych terminów i pojęć – tylko pozornie „paneuropejskich”, takich jak RÓWNOŚĆ, TOLERANCJA, NARÓD, DEMOKRACJA, SPRAWIEDLIWOŚĆ itp. – i postulowali pracę nad ich semantyką. Taki cel przyświeca także – jak rozumiemy – pracom prowadzonym w Uniwersytecie Fryderyka Schillera w Jenie nad normami i wartościami w Europie⁶, a także pracom podjętym w ramach międzynarodowego *Konwersatorium* EUROJOS (Bielińska-Gardziel 2009b).

2. Odkąd w centrum zainteresowań językoznawców znalazła się semantyka nazw wartości, aktualny stał się problem **sposobów ich definiowania** (eksplikowania). Temat definiowania był wielokrotnie dyskutowany w ramach prac konwersatorium „Język a kultura” (por. tom ODiD 1993), zwłaszcza kiedy powstał projekt PSA i LASiS. Dyskusji towarzyszyły próby zastosowania praktycznego z nawiązaniem do propozycji etnolingwistycznego *Słownika stereotypów i symboli ludowych*⁷ (konkretnie koncepcji „definicji kognitywnej”, Bartmiński 1988) i prac Anny Wierzbickiej (1985, 1997). Przykładem są analizy semantyczne takich nazw wartości, jak RÓWNOŚĆ (Bartmiński, Żuk 2007), DEMOKRACJA (Grzeszczak 2009), RODZINA (Bielińska-Gardziel 2009a), ODPOWIEDZIALNOŚĆ (Bartmiński, Grzeszczak 2010) – por. też hasła SŁOŃCE, DOM, MATKA, NIEMIEC, LEWICA/PRAWICA w książce Bartmińskiego *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics* (Bartmiński 2009c). Dodajmy jednak od razu, że żadne z przytoczonych haseł – także w ocenie samych autorów – nie może stanowić wzorca dla innych projektowanych haseł, co najwyżej mogą służyć jako przykłady stosowania pewnych ogólnych zasad odpowiadających idei „definicji kognitywnej”. Pytanie o najlepszą metodę eksplikacji haseł aksjologicznych pozostaje więc otwarte.

⁵ Malinowski pisał: „Definiowanie słowa polega częściowo na umieszczeniu go w kontekście kulturowym, a częściowo na ilustrowaniu jego zastosowań poprzez kontekst słów przeciwstawnych i wyrażen synonimicznych.” (1987: 47).

⁶ Projekt „Normen und Wertbegriffe in der Verständigung zwischen Ost- und Westeuropa” był realizowany w latach 2007–2010 pod kier. prof. Rosemarie Lühr i zaowocował serią publikacji (m.in. NuW 2007; Bartmiński, Grzeszczak 2010; Bartmiński, Lühr 2009; Bartmiński, Żuk 2007, Oberthür 2009). O programie zob. Lühr 2010: 42–49.

⁷ SSiSL 1996, 1999, 2012.

3. Jeśli idzie o **hierarchizowanie wartości**, ustalanie ich „drabiny”, stosowane są narzędzia teoretyczne i kryteria jakościowe (jak to czyni Puzyrzyna za przykładem Maxa Schelera – stawiając najwyższe wartości transcendentne, najniższe odcuciowe) oraz metody empiryczne sięgające po statystykę. Kryterium ilościowe jest stosowane przez wszystkich, którzy posługiwali się w badaniach nad wartościami ankietami i dokonywali obliczeń częstości wskazań przez respondentów (zob. Fleischer 1995, 1998, 2003; Pisarek 2002, 2003; Jedliński 2000 i inni). Wiele w takich razach zależy od konstrukcji ankiety i sposobu stawiania pytań.

4. W naszym artykule chcemy wrócić do elementarnego (starego) pytania o to, jakie wartości (które? ile ich?) tworzą niezbędne wyposażenie kulturowe członka danej wspólnoty, więc pytania o to, co umownie nazywamy tu **kanonem aksjologicznym**, który powinien zostać uwzględniony w projektowanym (a częściowo już realizowanym) PSA („polskim słowniku aksjologicznym”) i LASiS (także dla projektu z Jeny). Dla toku analitycznych prac nad semantyką wybranych wartości ustalanie „kanonu” nie jest może kwestią najważniejszą, ale naszym zdaniem warto do niej wracać, bo – jak pokażemy w drugiej części artykułu – można ją rozwiązywać **w sposób jeszcze inny** niż dotąd praktykowany, mianowicie powiązać z wynikami analiz semantycznych wybranych (i to nawet dowolnie wybranych) haseł.

5.1. **Pojęcie kanonu** – użyte w tytule – jest odnoszone (np. w *Innym słowniku języka polskiego* pod red. Mirosława Bańki, Warszawa 2000) po pierwsze do ‘ogólnie przyjętych norm, zwłaszcza etycznych lub estetycznych’, po drugie do ‘zbioru książek, filmów itp. o podstawowym znaczeniu’, w tym zwłaszcza do ‘oficjalnego zbioru ksiąg świętych jakiejś religii’. W ujęciu kulturoznawczym kanon to „zespół wartości i idei przewodnich charakterystycznych dla danej kultury i ustrukturuowanych poniekąd jak pole magnetyczne – wedle dwu- albo nawet wielobiegunowej «osi» wyznaczonej przez pewne wartości centralne” (Kania 1994: 39). Wartości „żywe” w danej kulturze to wartości nie tylko postrzegane jako „doniosłe”, ale też „zinterioryzowane przez ludzi oraz urzeczywistniane w ich życiu” (Kania 1994: 40), inaczej mówiąc, nie tylko deklarowane słownie, ale i faktycznie praktykowane. To ostatnie rozróżnienie jest tyleż istotne, co bardzo trudne do przeprowadzenia i zastosowania, tzn. sprawdzenia, na ile wartości deklarowane są naprawdę „urzeczywistniane” (często tak nie jest). Istnienie kanonu zakłada z jednej strony jego stałość, niezmienność, a z drugiej – dopuszcza jednak jego dynamikę i rozwój, bo kanon – jako część kultury – podlega ewolucji w czasie. Pytanie dotyczy tego, które wartości są wyróżniane jako inspirujące, zobowiązujące, traktowane jako „zadane” (Stróżewski 1992), otrzymują status nie tylko opisowych wyznaczników tożsamości, ale dyrektyw orien-

tujących działania (zbiorowe i indywidualne) i zachowania w ramach danej kultury narodowej. Mamy więc w „kanonie wartości” elementy zróżnicowane na kilku płaszczyznach:

- ontologicznie (deklarowane – praktykowane);
- chronologicznie (dawniejsze – nowsze);
- modalnościowo (traktowane opisowo lub normatywnie);
- zakresowo (indywidualne – wspólnotowe).

Antonina Kłoskowska (1996) włącza do kanonu kulturowego także sam język, będący „najdoskonalszym ze wszystkich przejawów porządku kulturowego” (Claude Lévi-Strauss)⁸. To dla nas ważna teza. Dowartościowuje badania nad „językiem wartości”, mówiąc językiem Jadwigi Puzyniny (1992). Tę syntetyczną formułę rozumiemy na trzy sposoby: język utrwała i przekazuje wartości; język informuje o wartościach; język jest narzędziem wartościowania (Bartmiński 2003).

Ponieważ kanon jest ujmowany nie tylko opisowo, ale i normatywnie, jako zespół pojęć, ale i postulatów⁹, jest on ze swojej natury **sporny**, zarówno co do treści pojęciowej, jak jej zakresu. „Kwestionowanie idei kanonu stało się współcześnie częścią szerszej postawy nieufności wobec sztuki – czy wręcz wobec kultury i jej ustalonych granic” – twierdzi Jerzy Kaniewski (2007: 6). Przyczyny tej nieufności najtrafniej wyjaśnił Jerzy Szacki w artykule *O kanonie kultury europejskiej uwagi sceptyczne*, zwracając uwagę na **podmiotowe** nacechowanie kanonu: „Kanon kultury poddany jest nieustannie ciśnieniu grupowych ambicji i frustracji, wyrażających się w narodowych, klasowych i innych ideologiach, które w niejednakowym stopniu są skłonne uznać, że trwanie kultury zakłada istnienie wartości wspólnych i «wiecznych». Kanon kultury jest przeto nieuchronnie zmienny i wystawiony na ciągłą kontestację ze strony podmiotów społecznych, które z takich lub innych powodów czują się wobec niego obco. Kanon kultury jest koniecznie **czyjs**¹⁰: pytanie o kanon jest ostatecznie pytaniem o wspólnotę, która go wytworzyła i uważa za własny” (Szacki 1994: 19).

5.2. Pytanie o kanon jest pytaniem o wspólnotę. Pytanie o europejski kanon aksjologiczny jest pytaniem, na ile wspólnotą jest współczesna Europa? Unia Europejska? Czy istnieje „europejska wspólnota wartości”?

⁸ Kłoskowska stwierdza, że w każdej wspólnotie narodowej obecny jest „pewien syndrom ocen, norm i wiedzy, którego znajomość i uznanie są uważane za obowiązujące dla wszystkich normalnych członków. W skład tego syndromu [...] wchodzi normy i obyczaje [...], język, pewne dzieła literackie i artystyczne” (Kłoskowska 1990: 20).

⁹ Ten aspekt postulatyczny podkreślał w dyskusji o kanonie na łamach „Znaku” Jerzy Jarzębski, twierdząc, że kanon „traktować można jako pewien idealny postulat, propozycję wspólnej dla wszystkich Europejczyków płaszczyzny porozumienia” (Jarzębski 1994: 12).

¹⁰ Podkreślenie J.B.

A może wciąż są tylko „kanony narodowe” czy regionalne? Na razie możemy tylko powtórzyć pytanie z przedmowy do tomu *Europa und seine Werte*: „Ist die mit so großer Mühe zusammengeführte wirtschaftliche und politische Gemeinschaft auch zu einer kulturellen und geistigen Gemeinschaft geworden?” (Bartmiński, Lühr: V).

Formuła przyjęta przez zespół realizujący temat „Normen und Wertbegriffe in der Verständigung zwischen Ost- und Westeuropa” jest realistyczna w tym sensie, że presuponuje istnienie różnic. Jednak różnice (językowe, ale przecież nie tylko) występują nie tylko między Wschodem i Zachodem, lecz także między poszczególnymi sąsiadującymi krajami i bliskimi sobie językami, ba, zachodzą też wewnątrz poszczególnych wspólnot narodowych i językowych. Współczesne społeczeństwa są przecież pluralistyczne, wewnętrznie podzielone na opcje światopoglądowe, ideologiczne i polityczne. Pokazały to z jednej strony studia nad pojęciem OJCZYZNY we współczesnych językach europejskich (w języku polskim, niemieckim, rosyjskim, czeskim itd., w których odpowiedniki łacińskiego pojęcia PATRIA są pojmowane różnie, zob. POwWJE 1993, Wierzbicka 1999); z drugiej – analizy semantyki i sposobu funkcjonowania w dyskursie publicznym w Polsce pojęć takich, jak RÓWNOŚĆ, DEMOKRACJA, RODZINA itp., które są w dyskursie publicznym poddawane ideologicznemu profilowaniu.

Cytowany Jerzy Szacki kończy swoją wypowiedź słowami: „Do natury Europy należy być może to, że stanowi taką wspólnotę, gdzie jest nieskończenie wiele miejsca na różnice, sprzeczności i konflikty” (Szacki 1994: 21), po czym dodaje: „ze współczesnej kultury europejskiej (lub zachodniej, jeśli kto woli) nie płynie żadne przesłanie jednoznaczne dotyczące dobrego życia, poza jednym, które mówi o tym, że nie ma żadnego jednego sposobu i każdy musi szukać na własną rękę tego, co mu najbardziej odpowiada” (Szacki 1994: 22).

5.3. Z perspektywy współczesnej lingwistyki antropologiczno-kulturowej przeciwstawienie tego, co wspólne, i tego, co indywidualne, nie jest wystarczające. Teoretycy języka pomiędzy systemem jako zespołem reguł gramatycznych, obowiązującym wszystkich, a użyciem jako jednostką realizacją tych reguł, stawiają społeczne normy realizacji systemu (Hjelmslev, Coşeriu), odpowiadające różnym opcjom ideologicznym, organizującym społeczne zasady dyskursu. Porozumienie może nie sięgać poziomu systemowego (wspólnego wszystkim członkom wspólnoty), może łączyć użytkowników tylko jednego typu dyskursu, dzielających pewien zespół wartości, jaki uznają za ważny w danym kontekście społecznym i komunikacyjnym.

5.3.1. Pouczający z tego punktu widzenia był **spór o kanon lektur** szkolnych w roku 2008 w Polsce, który zakończył się porozumieniem po prze-

prowadzeniu przez redakcję „Dziennika” ankiety wśród czytelników. Dzięki temu autorzy kanonu, wpisanego do *Podstaw Programowych* (zob. PP 2008) obronili swoje propozycje.

Interesujący komentarz na temat kanonu lektur szkolnych opublikowała Anna Nasiłowska na łamach tygodnika „Polityka” (nr 42/2008). Przyjmując do wiadomości zarzuty Michela Foucaulta, że kanon jako akt instytucjonalizacji prawnej czy religijnej może otwierać drogę do „przemocy ideologicznej”, uzasadniła pogląd, że wprawdzie „kanon stanowi strukturę otwartą”, a „lista idealna w ogóle nie istnieje”, to jednak opracowanie „obowiązkowej listy lektur inteligenta” ma sens, bowiem sprzyja rozwojowi samoświadomości i kształtowaniu tożsamości, otwiera też wszystkim chętnym drogę do uczestnictwa w określonego typu wspólnotach demokratycznego społeczeństwa. Jakkolwiek więc w literackim kanonie Zachodu – na przykład opublikowanym w książce Harolda Blooma *The Western Canon. The Books and School of the Ages* (1994) – nie ma żadnej pozycji z literatury polskiej – a może właśnie dlatego! – potrzebna jest próba **lokalnego negocjowania kanonu** i ustalenia listy książek ważnych dla tożsamości kulturowej ludzi żyjących w tym właśnie regionie Europy¹¹.

5.4. Pytanie o kanon aksjologiczny zostało na gruncie słowiańskim powiązane z koncepcją **językowego obrazu świata** i projektem prac nad **słownikiem wartości** – najpierw polskim (Bartmiński 1991), potem słowiańskim (Judin 2003). W jednym z ujęć JOS zakłada się, że jest on pochodną przyjmowanego przez wspólnotę systemu wartości (Krzeszowski 1994, Bartmiński 2003). Pytanie o to, jakie wartości współtworzą JOS Słowian czy, inaczej mówiąc, jakie leżą u podstaw tego obrazu, wciąż pozostaje nierozstrzygnięte, odpowiedź przybliżają systematycznie publikowane prace analityczne.

Językoznawcy podejmujący problematykę aksjologiczną (Puzynina 1992, Bartmiński 1991, Fleischer 1995) także stawiają sobie trzy wspomniane już wyżej pytania, podejmują je jednak w innej kolejności:

1. jak są rozumiane nazwy wartości i jak można je definiować (eksplikować);
2. jak się poszczególne wyróżniane wartości mają do siebie, jak są z sobą powiązane, jaką hierarchię („drabinę”) tworzą?
3. jak duży jest „kanon”, czy można zakreślić jego granice? Jakie wartości do niego wchodzi?

¹¹ Na polskiej liście „kanonicznej” znalazły się dzieła noblistów (Sienkiewicza, Reymonta, Miłosa, Szymborskiej) oraz utwory Żeromskiego i Wyspiańskiego, Lema i Mrożka, Gombrowicza i Tuwima.

6. Zaczniemy od krótkiego zreferowania odpowiedzi na pytanie trzecie, o **granice kanonu**, by w kolejności przejść do pytania pierwszego i wrócić na koniec do tytułowej kwestii sposobu ustalania owego „kanonu”. Postawmy pytanie, jakie wnioski można dla zakreślania jego granic (a przynajmniej jego twardego jądra) wyprowadzić z prac analitycznych.

6.1. Jedną w początkowych propozycji „kanonu” polskich wartości była lista przygotowana w roku 1985 (oznaczamy ją tu jako Bartmiński [1985] / 1991) na użytek PSA (por. Bartmiński 1991: 197). Chodziło o znalezienie „minimum aksjologicznego”, o ustalenie, co jest najważniejszą wartością dla obecnie żyjącego pokolenia Polaków. Zwrócono się do kilkudziesięciu wybitnych humanistów z **pytaniem otwartym**, „jakie (ich zdaniem) hasła powinny się znaleźć w słowniku, który miałyby zawrzeć nazwy wartości animujących różne działania społeczne i kulturowe Polaków w ostatnich dwu wiekach”. Na list podpisany przez Jerzego Bartmińskiego odpowiedzi nadesłało 12 osób¹². Wymienili oni łącznie 305 słów jako pożądane hasła takiego słownika, przy czym tylko 80 wyrazów powtórzyło się dwa i więcej razy. Okazało się, że w tym małym zespole znalazły się przede wszystkim kluczowe dla ówczesnej polskiej rzeczywistości hasła polityczne: WOLNOŚĆ, DEMOKRACJA, NIEPODLEGŁOŚĆ, NIEWOLA, SOCJALIZM i społeczno-polityczne: NARÓD, OJCZYZNA, PATRIOTYZM, INTERNACJONALIZM, KOSMOPOLITYZM. Z wartości moralnych cnoty społeczne i obywatelskie, takie jak SPRAWIEDLIWOŚĆ, BRATERSTWO, SOLIDARNOŚĆ i odpowiadające im „antycnoty”, jak ZDRADA, ZEMSTA; cnoty osobowe, jak GODNOŚĆ, WIERNOŚĆ, MĘSTWO, ODWAGA, uczucia MIŁOŚĆ i NIENAWIŚĆ. Także ogólne, jak PRAWDA, i podstawowe antywartości – FAŁSZ, KŁAMSTWO i PRZEMOC, ZDRADA, ZŁO. Także takie hasła, jak OSOBA LUDZKA, RODZINA, NAUKA, WIEDZA, PIĘKNO, BOGACTWO (Bartmiński 1991: 201)¹³.

Koncentracja uwagi na stosunkowo niewielkiej grupie nazw wartości, potwierdzona potem przez szerszej zakrojone badania socjologiczne, pozwoliła

¹² Z językoznawców m.in. Irena Bajerowa, Andrzej Bogusławski, Renata Grzegorzycowa, Andrzej Maria Lewicki, Jadwiga Puzyńska i Anna Wierzbicka, a ponadto Michał Głowiński, Jerzy Jedlicki, Marian Kallas, Andrzej Paczkowski, Adam Stanowski, ks. Józef Tischner (Bartmiński 1991: 205, zob. też przypis 13).

¹³ Jeśli spojrzeć od strony częstości wskazań, na pierwszym miejscu znalazło się ogólne hasło ZŁO (wymienione przez 6 osób), w kolejności 5 wskazań: DEMOKRACJA, NARÓD, OJCZYZNA, PRAWDA, WOLNOŚĆ; 4 wskazania: CNOTA, GODNOŚĆ, MĘSTWO, NIENAWIŚĆ, WIARA, WIERNOŚĆ, SPRAWIEDLIWOŚĆ, WRÓG; 3 razy wymieniono: BOGACTWO, BRATERSTWO, DOBRO, FAŁSZ, INTERNACJONALIZM, KŁAMSTWO, KOSMOPOLITYZM, MIŁOŚĆ, NAUKA, ODWAGA, OSOBA LUDZKA, PATRIOTYZM, PIĘKNO, POSTĘP, PRZEMOC, REAKCJA, REWOLUCJA, RODZINA, SOCJALIZM, SOLIDARNOŚĆ, TRADYCJA, WIEDZA, WŁADZA, WSPÓLNOTA, ZDRADA, ZEMSTA (Mazurkiewicz 1991: 258–259).

sformułować przypuszczenie o istnieniu swoistego „**jądra**” aksjologicznego we współczesnej kulturze polskiej, złożonego z wartości szczególnie doniosłych. Okazało się, że są to wartości głównie społeczne (Bartmiński 1991: 201).

W latach 1986–1987 badania ankietowe na temat najważniejszych wartości będących przedmiotem zainteresowania współczesnych Polaków przeprowadziła specjalnie na potrzeby PSA Maria Mańkowska, przepytując 430 osób wybranych z różnych środowisk społecznych (szczegóły w: Bartmiński 1991: 201). Pytania ankiety także miały charakter **otwarty**. Początek zestawionej przez M. Mańkowską listy rangowej nazw wartości współcześnie preferowanych, opracowanej na podstawie odpowiedzi na wszystkie sześć pytań ankiety, przedstawia się następująco:

1. MIŁOŚĆ
2. PATRIOTYZM
3. UCZCIWOŚĆ
4. SPRAWIEDLIWOŚĆ
5. WOLNOŚĆ
6. HONOR
7. PRZYJAŹŃ
8. ODWAGA
9. WARTOŚCI MATERIALNE
10. WARTOŚCI MORALNE
11. PIENIĄDZ
12. PRACA
13. PRAWDA
14. MORALNOŚĆ
15. GODNOŚĆ
16. RODZINA
17. PRAWDOMÓWNOŚĆ
18. TOLERANCJA
19. WIARA
20. PRACOWITOŚĆ
21. DOBRO
22. GOŚCINNOŚĆ
23. ODPOWIEDZIALNOŚĆ

Grupa nazw wartości, która osiągnęła w ankiecie częstości w granicach 1–5 procent, liczyła 65 jednostek.

Wyniki obu otwartych ankiet zostały w kolejności skonfrontowane z literaturą filozoficzną i humanistyczną i uzupełnione. Podjęły się tego zadania Ewa Borowiecka i Bogusława Kaczyńska, biorąc pod uwagę „powszechność

akceptacji społecznej poszczególnych autorów” (Mazurkiewicz 1991: 260–261). Przedstawiona rozszerzona lista słownictwa aksjologicznego rozrosła się – jak się można było spodziewać – w **tysiące haseł**. Potwierdziła się słuszność poglądu, że w istocie aksjologicznie nacechowany jest cały język (Głowiński 1986, Krzeszowski 1994).

Inicjator prac nad PSA, licząc się z ograniczonymi możliwościami i w przekonaniu, że ważniejsze od jałowych prób ustalania list jest podjęcie analiz semantyki nazw wartości, zaproponował (biorąc pod uwagę wyniki wszystkich trzech sondazy oraz własne rozeznanie sprawy) **umowną listę** haseł do dalszego procedowania, tj. analiz semantycznych. Liczyła ona bez mała 150 haseł.

W roku 1990 przeprowadzono ankietę na temat rozumienia 100 pojęć, także wybranych **umownie**, z najważniejszych grup tematycznych pola wartości, z dodaniem jednak nazw regionów i zawodów. Celem tych badań było zebranie metodą eksperymentalną (ankietową) nowych, aktualnych danych do analizy semantycznej, traktowanej w duchu kognitywizmu, nie jako badanie „obiektywnego” znaczenia, lecz tego, jak użytkownicy języka rozumieją treść słów nazywających wartości i „nośniki wartości” (takie jak DOM, EUROPA, POLSKA, REGION). Oznaczało to zawieszenie pytania o kanon aksjologiczny i jego zawartość i przejście do analiz semantycznych jako dla lingwisty najważniejszych¹⁴. Badania w ramach programu ASA („ankieta słownika aksjologicznego”) objęły sześć grup haseł:

1. nazwy **działań, stanów i postaw, wartości i celów**: *demokracja, socjalizm, kapitalizm, komunizm, sumienie, uczciwość, godność, honor, bohaterstwo, praca, kariera, odpowiedzialność, wartość, wolność, niepodległość, solidarność, sprawiedliwość, równość, pokój, rewolucja, postęp; ludowość, regionalizm, samorządność, patriotyzm, nacjonalizm, szowinizm, internacjonalizm, kosmopolityzm;*

2. nazwy **wspólnot**, które pewne wartości realizują jako „wartości zadane”: *rodzina, naród, społeczeństwo, ludzkość, także: lud, proletariats;*

3. nazwy **członków tych wspólnot**: *matka, ojciec, dziecko, brat; chłop, rolnik i robotnik; górnik, stoczniowiec, nauczyciel, lekarz, milicjant / policjant; poznaniak, Ślązak, góral, warszawiak, krakowianin, obywatel; Polak, Ukraińiec, Niemiec, Rosjanin, Czech, Żyd i Europejczyk; człowiek, towarzysz;*

4. nazwy **instytucji (i ich funkcjonariuszy) służących realizowaniu określonych celów i wartości**: *państwo i władza, urząd i kierownik dyrektor, urzędnik; wojsko i żołnierz; Kościół i partia, komunista, kapitalista;*

¹⁴ Taką opinię w dyskusji na tematy PSA sformułowała Anna Wierzbicka.

5. nazwy **miejsc**, które bierzemy pod uwagę, lokalizując nas samych na mentalnej mapie: *Polska, Europa, świat, Wschód i Zachód; kraj, ojczyzna, niebo*; także: *dom, wieś, miasto, region* (także szczegółowiej: *Podlasie, Śląsk, Mazowsze, Pomorze, Kresy, Wielkopolska*); *Wisła, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Lwów, Częstochowa*;

6. nazwy **przedmiotów funkcjonujących jako symbole**: *chleb, krzyż*¹⁵.

Tysiąc lubelskich studentów odpowiedziało na pytanie o rozumienie stu nazw wartości (ściśle mówiąc – nie tylko wartości; jeden respondent odpowiadał na 10 pytań) wybranych umownie, wedle klucza tematycznego¹⁶ (zob. omówienie ankiety ASA 1990 w tomie JWP 2006). Badanie powtórzono w roku 2000 (o wynikach powiemy dalej) oraz w pierwszej połowie 2010 roku¹⁷.

7. Pierwszym hasłem opracowanym porównawczo w 12 językach europejskich była OJCZYŻNA (tom POWWJE 1993). Równocześnie podjęto też zespołowo analizy semantyczne wybranych nazw wartości (tom NW 1993), ale zespołowi współpracowników pozostawiono swobodę wyboru hasel wedle ich uznania. Wybór padł na następujące hasła: WARTOŚĆ, WOLNOŚĆ, PATRIOTYZM, PAŃSTWO, OBYWATEL, LUD, WIARA, POLAK; PRAWDA, ODPOWIEDZIALNOŚĆ, PRACA, MĄDROŚĆ, TWÓRCZOŚĆ, MIŁOSIERDZIE, CIERPLIWOŚĆ, POKORA i PYCHA.

¹⁵ W układzie alfabetycznym były to następujące hasła: *bohaterstwo, brat, chleb, chłop, Czech, Częstochowa, człowiek, demokracja, dom, dyrektor, dziecko, Europa, Europejczyk, Gdańsk, godność, góral, górnik, honor, internacjonalizm, kapitalista, kapitalizm, kariera, kierownik, komunista, komunizm, kosmopolityzm, Kościół, kraj, krakowianin, Kraków, Kresy, krzyż, lekarz, lud, ludowość, ludzkość, Lwów, matka, Mazowsze, miasto, milicjant / policjant, nacjonalizm, naród, nauczyciel, niebo, Niemiec, niepodległość, obywatel, odpowiedzialność, ojciec, ojczyzna, państwo, partia, patriotyzm, Podhale, pokój, Polak, Polska, Pomorze, postęp, poznaniak, praca, proletariats, region, regionalizm, rewolucja, robotnik, rodzina, rolnik, Rosjanin, równość, samorządność, socjalizm, solidarność, społeczeństwo, sprawiedliwość, stoczniovec, sumienie, szowinizm, Śląsk, Ślązak, świat, towarzysz, uczciwość, Ukraińiec, urząd, urzędnik, Warszawa, warszawiak, wartość, wieś, Wielkopolska, Wisła, władza, wojsko, wolność, Wschód, Zachód, żołnierz, Żyd.*

¹⁶ Na tej liście znalazło się 9 hasel zgodnych z listą Mańkowskiej 1987, 16 z pierwszych 41 hasel listy Bartmińskiego 1985 (zob. Mazurkiewicz 1991: 258–259), 15 hasel zgodnych z późniejszą listą Pisarka 2002, 14 hasel zgodnych z listą Fleischera 1995, 7 hasel zgodnych z listą Jedlińskiego 2000. Trzy czwarte hasel badanych w programie ASA nie było wskazywanych przez żadnego z trzech wymienionych autorów. Ponieważ lista badanych hasel objęła różne typy wartości, ale też wykroczyła poza nie, gdyż – mówiąc językiem filozofów wartości – poza właściwymi nazwami wartości objęła też „nośniki wartości”, takie jak *dom, matka, ojczyzna*, najstosowniejszą nazwą dla całego zbioru badanych hasel ASA byłaby nazwa kumulatywna: „idee, symbole i stereotypy kulturowe”.

¹⁷ Ankiety przeprowadzały Małgorzata Brzozowska, Beata Żywicka i Monika Grzeszczak.

Od roku 1994 z braku środków prace na kilka lat zawieszono. Wznowiono je w roku 2000, w związku z Kongresem Kultury Polskiej, w ramach którego przygotowano konferencję i tom *Język w kręgu wartości* (JwKW 2003), a po uzyskaniu grantu z KBN-u przeprowadzono w roku 2000 ponownie ankietę ASA na porównywalnej grupie 1000 studentów lubelskich i podsumowano wyniki obu ankiet, z roku 1990 i 2000 w formie raportu (tom JWP 2006). Porównanie odpowiedzi ASA z roku 1990 i 2000 pozwoliło odpowiedzieć na pytanie, co w rozumieniu wartości zmieniło się w ciągu przełomowej dekady transformacji ustrojowej. Okazało się, że zmiany nie były zbyt duże (podsumowanie zob. Bartmiński 2006a), że „polska symbolika kolektywna” (jak twierdził Fleischer 2003) jest bardzo stabilna.

8. W związku z propozycją współpracy z zespołem z Jeny (projekt „Normen und Wertbegriffe. . .”) wróciło jednak pytanie o „kanon”, tj. o zespół tych podstawowych wartości, które powinny zostać opracowane w pierwszej kolejności jako ważne w przestrzeni narodowej i międzynarodowej. Pierwsza lista haseł proponowanych przez prof. Rosemarie Lühr i jej współpracowników w latach 2006–2007, była bardzo krótka, obejmowała 16 haseł¹⁸, natomiast druga, z roku 2009 („bukareszteńska”, mps) z kolei bardzo długa. Za powróceniem do sprawy „kanonu” przemówiły ujawniające się narodowe preferencje przy ustalaniu takich list i ich porównywaniu. Na przykład projekt francusko-polski wystartował z listą haseł rekomendowanych do szerokiej konfrontacji międzynarodowej, ustalonych w oparciu o analizę słownictwa społeczno-politycznego używanego w paryskim piśmie „Le Monde”. Lista ta z polskiego punktu widzenia okazała się niewystarczająca, jako niepełna, obciążona etnocentryzmem francuskich projektodawców. Okazało się więc konieczne co najmniej jej rozszerzenie o słowa i pojęcia ważne dla Polaków i szerszej społeczności środkowoeuropejskiej (SPPiS 2004, Sękowska 2007). Ujawnił się dobitnie jeszcze jeden – poznawczo bardzo interesujący – aspekt całego problemu, mianowicie etnocentryczny, narodowy, subiektywny charakter kanonów aksjologicznych, co samo w sobie stanowi kapitalny problem godny osobnego metodycznego zbadania.

9. Metodycznego – tzn. jakiego? W tym punkcie ponownie dochodzimy do kwestii metody ustalania kanonu wartości w skali wspólnot narodowych i ponadnarodowych. Zbierzmy teraz uwagi na ten temat i przyjrzyjmy się wspomnianym pracom pod kątem zastosowanych metod. W kolejności rozważymy jeszcze inny sposób postępowania, w którym za podstawę rekon-

¹⁸ Były to: DEMOKRACJA, WŁASNOŚĆ, PRAWO, BEZPIECZEŃSTWO, ODPOWIEDZIALNOŚĆ, PRAWDA, WSPÓLNOTA, POKÓJ, TOŻSAMOŚĆ, GODNOŚĆ / HUMANITARYZM, SOLIDARNOŚĆ, PRACA, AUTONOMIA, CNOTA, WOLNOŚĆ (Bock, Lühr, lista haseł z 23 VII 2007 nadesłana do Grzegorza Żuka).

strukcji kanonu wartości przyjmujemy wyniki analizy semantyki nazw wartości (stosując zmodyfikowaną metodę badania „ciągu definicyjnych”).

W dotychczasowej praktyce postępowano w różny sposób:

- wychodząc od analizy „uniwersalnego” systemu wartości¹⁹;
- stosując badania empiryczne (sondaże, ankiety)²⁰;
- badając teksty²¹.

Niektórzy autorzy – podobnie jak my wyżej – sięgali po wszystkie te metody łącznie.

Sporządziliśmy dwie listy uwzględniające najpierw 10 (umownie oznaczamy ją jako Lista I z 2009 roku)²², a następnie 20 opracowań (Lista II z 2010)²³. Po zliczeniu częstości występowania słów nazywających wartości można stwierdzić, że najczęściej, co najmniej na 4 listach na początkowych

¹⁹ **Wychodzenie od „uniwersalnego” systemu wartości** proponowali – na gruncie polskim – Jadwiga Puzynina (nawiązująca do typologii Maxa Schelera) i Tomasz Krzeszowski („Wielki Łańcuch Bytów”, zob. Krzeszowski 1999). Metoda spekulatywna może wychodzić nie tylko od uniwersalnych wartości, ale też od opozycji (typu bliski / daleki, swój / obcy) i szukać ich realizacji i potwierdzenia w poszczególnych kulturach narodowych. Tak proponował Aleksandr Mołdowan w referacie otwierającym XIV Kongres MKS (Moldovan 2008: 34), wymieniając kolejno: człowiek, małżeństwo (*брак*), czas i przestrzeń, wolność, granica, zróżnicowanie płci (*гендерные различия*) – uwzględniając także opozycje typu swój / obcy, męski / żeński itp.; do takiego sposobu postępowania skłaniał się w dyskusji kongresowej np. Holger Kuße.

²⁰ **Badanie ankietowe.** a) Metodą empiryczną, stosując ankietę otwartą („jakie wartości...?”), posłużyli się Bartmiński [1985]/1991, Mańkowska 1986–1987 (omówienie Mazurkiewicz 1991), Fleischer 1995, 1998, 2003; Pisarek 2003, EUROJOS 2009 (Bielińska-Gardziel 2009b). b) Ankietę zamkniętą, mniej wiarygodną, stosowali: Cudowska 1997, Chymuk 2004, CBOS 2004, CBOS 2005. c) Ankietę zamkniętą z możliwością podania / dodania własnych propozycji wykorzystywali: Mariański 1991–1992, Mariański 1995, Sękowska 2007. d) Ankietę „sytuacyjną” w postaci pytań i trzech typów odpowiedzi do każdego pytania z możliwością wyboru jednej odpowiedzi lub sformułowania odpowiedzi własnej na postawione pytanie stosowała Świda-Ziemia 1995. e) Ankietę otwartą i zamkniętą stosowali: Denek 1999, Jedliński 2000, Ryk 2004.

²¹ **Ustalanie listy i hierarchizowanie wartości drogą analizy wybranych tekstów:** Dyczewski 1993. a) Wyodrębnienie wartości drogą analizy aktów mowy jako odbicia wartości kulturowych (Wierzbicka 1999).

²² Uwzględniono następujące prace: Bartmiński [1985] /1991, Mańkowska 1986–1987 (omówienie Mazurkiewicz 1991), Bartmiński 1991, Dyczewski 1993, Świda-Ziemia 1995, Jedliński 2000, Pisarek 2002, Fleischer 2003, Bock/Lühr 2007, Sękowska 2007. Zestawienia dokonała Monika Grzeszczak.

²³ Wzięto pod uwagę następujące prace (w kolejności chronologicznej): Bartmiński [1985] /1991, Mańkowska 1986–1987 (omówienie Mazurkiewicz 1991); Bartmiński 1991; Mariański 1991–1992; Dyczewski 1993, Mariański 1995, Świda-Ziemia 1995, Cudowska 1997, Wierzbicka 1999, Denek 1999, Jedliński 2000, Pisarek 2002, Fleischer 1998, 2003, Chymuk 2004, Ryk 2004, CBOS 2004, CBOS 2005, Sękowska 2007, EUROJOS 2009 (Bielińska-Gardziel 2009b). Zestawienia dokonała Monika Grzeszczak.

20 pozycjach powtarzają się 22 hasła. Możemy je ułożyć w następujący układ wg liczby wskazań:

Lista II (2010) (hasła wymieniane w 20 opracowaniach na początku list do 20. pozycji łącznie):

1. RODZINA (szczęście rodzinne, rodzinność) – 17
2. PRACA – 15
3. MIŁOŚĆ – 15
4. WIARA (religijna, religijność, wiara w Boga) – 12
5. PRZYJAŹŃ (grono przyjaciół) – 12
6. WOLNOŚĆ – 12
7. SPRAWIEDLIWOŚĆ – 10
8. PRAWDA – 10
9. TOLERANCJA – 9
10. UCZCIWOŚĆ – 9
11. PATRIOTYZM – 8
12. OJCZYZNA – 8
13. GODNOŚĆ – 8
14. DEMOKRACJA – 7
15. ZDROWIE – 7
16. ODPOWIEDZIALNOŚĆ / WSPÓŁODPOWIEDZIALNOŚĆ – 7
17. DOBRO – 6
18. HONOR – 6
19. PIENIĄDZ (pieniądze) – 6
20. WŁADZA – 6
21. SOLIDARNOŚĆ – 5
22. CZŁOWIEK – 4

W dalszej kolejności sprawdziliśmy, jakie hasła pojawiły się we wskazanych 20 opracowaniach na pierwszym, drugim i trzecim miejscu (wzięliśmy pod uwagę jedynie opracowania uwzględniające układ hierarchiczny wartości). W wyniku dokonanego zestawienia okazało się, że na pierwszym miejscu powtórzyło się łącznie 7 haseł. Były to: RODZINA odnotowana 9 razy, MIŁOŚĆ 5 razy, oraz DOM, MAŁŻEŃSTWO (z dobrowolnego wyboru), PRZYJAŹŃ, DEMOKRACJA i ZŁO zarejestrowane na pierwszym miejscu tylko jeden raz. Na drugim miejscu uplasowały się z kolei: WOLNOŚĆ i MIŁOŚĆ odnotowane po trzy razy, a następnie RODZINA, PRZYJAŹŃ i ZDROWIE zarejestrowane dwa razy, oraz PRACA, WIARA, BÓG, MĄDROŚĆ, WIEDZA, PRAWDA, PATRIOTYZM, DEMOKRACJA, NARÓD, OJCZYZNA, BRAK RYWALIZACJI odnotowane jeden raz. Na trzecim miejscu pojawiło się łącznie 26 haseł, przy czym tylko dwa razy odnotowane zostały RODZINA, MIŁOŚĆ, PRZYJAŹŃ.

Reasumując, w pierwszej trójce wymienia się łącznie 35 haseł, przy czym dominują wartości związane z życiem rodzinnym (RODZINA, MAŁŻEŃSTWO, DOM, MIŁOŚĆ, PRZYJAŹŃ), które pojawiały się zarówno na pierwszym, drugim, jak i trzecim miejscu. Trzy razy odnotowano WOLNOŚĆ i ZDROWIE, dwa razy pojawiły się PRACA, WIARA, BÓG, PRAWDA, UCZCIWOŚĆ, NARÓD, MĄDROŚĆ.

Z porównania zestawionych przez nas list I (2009) i II (2010) wynika, że pierwsza dziesiątka prawie się nie zmienia, a z pierwszej dwudziestki po podwojeniu uwzględnionych opracowań wypadły TRADYCJA, NARÓD i WSPÓLNOTA, a w ich miejsce weszły PIENIĄDZ, WŁADZA i ZDROWIE.

Generalnie biorąc, zespół wartości uznawanych za ważne dla kultury polskiej nie jest zbyt duży, a przy tym – w znacznej części są to wartości wspólne z innymi kulturami, być może – wartości uniwersalne. O narodowym charakterze całego zespołu stanowi po pierwsze niewielka liczba haseł względnie specyficznych (HONOR, OJCZYŻNA, NIEPODLEGŁOŚĆ, SOLIDARNOŚĆ...), po drugie – ich ranga, wyższa lub niższa niż w innych kulturach, po trzecie – swoisty sposób ich interpretacji.

10. Przejdźmy do sygnalizowanego już wyżej pytania, czy – i jak – można ustalić granice **hipotetycznego „kanonu” wartości wspólnotowych**, a przynajmniej jego „jądra”, owego „minimum aksjologicznego”, o którym była mowa na początku?

Mówiliśmy na wstępie o aksjologii ważnych dokumentów oficjalnych, uchwalanych w imieniu określonych wspólnot (*Deklaracja ONZ, Karta Praw Podstawowych UE, Konstytucja*, można też sięgać do ustaw, dekretów itp.) – otrzymujemy tą drogą listę wartości uzgodnionych zespołowo, ale deklarowanych (nie wiadomo, w jakim stopniu praktykowanych). Odniesienie do wartości mają jednak także gatunki nieoficjalne, np. senniki (Niebrzegowska 1996), horoskopy, teksty życzące, tworzone z okazji wydarzeń rodzinnych (ślub, imieniny, urodziny), świąt religijnych i państwowych, z okazji nowego roku itd. Czego się w nich życzy? Najczęstsza formuła zawiera życzenia „szczęścia, zdrowia, pomyślności” – wskazuje na wartości przeżyciowe, życiowe i bytowe²⁴.

Przechodzimy do części końcowej i stawiamy pytanie, co wynika z analiz semantycznych? Narzucającą się właściwością pojęć aksjologicznych jest ich silne „usieciowienie”, powiązanie relacjami wzajemnych zależności²⁵. Konsekwencją tego faktu jest to, że niezależnie od hasła aksjologicznego wziętego do analizy semantycznej, postępując metodycznie, szukając jego definicji relewantnych w ramach danego języka, dojdzie się do pewnego zespołu

²⁴ O aksjologicznym aspekcie gatunków mowy szerzej: Niebrzegowska-Bartmińska 2012.

²⁵ Zwracał na to uwagę M. Fleischer (1998).

wartości ważnych, funkcjonujących jako definiensy, a więc możemy przyjąć, że należących do poszukiwanego jądra aksjologicznego danej kultury²⁶. Technika, która pozwala postępować w tym kierunku w miarę metodycznie, jest badanie **ciągów definicyjnych**.

Przyjrzyjmy się (na wybranych przykładach), co przyniosły zapisy semantyzacji nazw takich wartości, jak RÓWNOŚĆ, DEMOKRACJA czy DOM, OJCZYZNA, SOLIDARNOŚĆ.

RÓWNOŚĆ jest definiowana jako *zasada/ postulat / ideał*, który:

- ma odniesienie do *ludzi, członków społeczeństwa, do narodów i państw, do kultur narodowych, do podmiotów gospodarczych, do obywateli, niezależnie od różnic, w szczególności co do rasy, roli w rodzinie (mąż – żona), płci (kobieta – mężczyzna), wyznania, poglądów, także orientacji seksualnych, pokoleń, emigrantów*;
- dotyczy sfery *praw i obowiązków, dostępu do nauki i do podziału dóbr materialnych (pieniędzy, tj. wynagrodzenia za pracę), awansu zawodowego*;
- ma za synonim *partnerstwo, równouprawnienie*;
- jest wiązany szeregowo jako człon kolekcji z *wolnością, demokracją, sprawiedliwością, niepodległością, praworządnością*;
- wymaga (zakłada) postawy *wzajemnego szacunku i tolerancji, pokory, miłości i przyjaźni, także braterstwa, solidarności i wspólnoty (współpracy, współdziałania, współdecydowania, współodpowiedzialności)*;
- stoi w opozycji do *hierarchii, dyskryminacji i przywilejów*;
- jest oparty na fundamencie *godności i praw człowieka*;
- skutkuje: *równowagą społeczną i dobrobytem* (por. Bartmiński, Żuk 2007).

W takiej sieci relacji pozwala tę wartość umieścić „definicja kognitywna”, zbudowana z cech najsilniej utrwalonych, wydobytych drogą analizy danych systemowych (zawartych w słownikach językowych), tekstowych i pozyskanych ankietowo.

W polu definiensów RÓWNOŚCI znalazło się w sumie co najmniej 50 pojęć, wśród których odnajdziemy aż 13 notowanych na liście II 2010 zawierającej wartości najczęściej wskazywane przez aksjologów i sytuowane na pierwszych 22 pozycjach rangowych. Są to takie hasła, jak: *rodzina, praca, miłość, przyjaźń, wolność, sprawiedliwość, tolerancja, godność, demokracja, odpowiedzialność, pieniądz, solidarność, człowiek*. Ale i inne ha-

²⁶ Zatem do analiz porównawczych na początek wystarczyłoby wybrać kilka haseł interesujących dla możliwie największej liczby członków konwersatorium EUROJOS i poprzez analizy ich rozumienia w poszczególnych językach stopniowo rozszerzać zespół wartości relewantnych dla danego języka.

sła pojawiające się w definicji kognitywnej *równości* (*społeczeństwo, naród, państwo, kultura, podmiot gospodarczy, obywatele, rasa, rodzina [mąż – żona], płeć [kobieta – mężczyzna], wyznanie, poglądy, orientacja seksualna, pokolenie, emigrant; prawa i obowiązki, dostęp do nauki, podziału dóbr, pieniądź, praca, awans zawodowy; partnerstwo; praworządność; szacunek, pokora, braterstwa, wspólnota [współpraca, współdział, współdecydowanie], różność [różnorodność], hierarchia, dyskryminacja, przywileje; prawa człowieka; równowaga społeczna, dobrobyt*) także są notowane na pełnych listach wartości (i antywartości), tyle że na odpowiednio dalszych miejscach. Nadto można przewidywać – i tak jest w istocie – że znajdują się one wśród „definiensów definiensów”, tzn. w definicjach powiązanych z *równością* haseł takich, jak *demokracja, wolność, sprawiedliwość* itd., że zatem trafi się do nich, badając ciągi definicyjne. Hasła funkcjonujące najczęściej w definicjach innych haseł pozwolą zbudować listę rangową drugiego stopnia, przybliżającą do jądra aksjologicznego danej kultury.

Weźmy jeszcze pod uwagę DEMOKRACJĘ, która była przedmiotem analizy w osobnym artykule (Grzeszczak 2009). Jej definicja kognitywna pokazuje jeszcze bardziej rozległe pole powiązań językowych i pojęciowych (w polskim dyskursie i w polskich sondażach). DEMOKRACJA jest traktowana jako *ustrój polityczny (forma ustroju, jego idea)*, polegający na *rzędach ludu / społeczeństwa w państwie; utożsamiany z kapitalizmem i wolnym rynkiem; oparty na fundamencie wolności, równości i sprawiedliwości; wymagający szacunku dla jednostki i praw człowieka, uczciwości i tolerancji; respektowania wyniku wolnych wyborów, prawa i zasad moralnych*; stawiany w opozycji do *monarchii i oligarchii, plutokracji, teokracji, pajdokracji* itp.; skutkujący *rozwojem człowieka, dobrobytem, poczuciem bezpieczeństwa*; zagrożony przez *korupcję, nepotyzm, populizm, libertynizm, globalizm, bezrobocie, terroryzm*. Jörg Oberthür (2009) odnajdował niedawno w publicystyce niemieckiej i angielskiej powiązania DEMOKRACJI głównie z WOLNOŚCIĄ, RÓWNOŚCIĄ i SPRAWIEDLIWOŚCIĄ.

DOM jest definiowany jako *miejsce zamieszkiwania, rodzina, wspólnota; życie, miłość, ciepło, bezpieczeństwo, spokój, zaufanie, pomoc, opieka* (JWP 2006: 163–165; por. Bartmiński 2009c, Bartmiński 2009b).

OJCZYŻNA – w tomie POwWJE (1993) – była definiowana poprzez *dom, rodzinę, naród, pokrewieństwo i wspólnotę krwi, wspólnotę zamieszkiwania na jednym terytorium (ziemia, region, kraj)* lub poprzez *bycie obywatelem jednego państwa, wspólnotę praw i obowiązków, dobrobyt, kulturę, język, poczucie dumy i tożsamości*, wiązana (na różny sposób) z ideologiami określanymi jako *nacjonalizm, patriotyzm, kosmopolityzm*.

SOLIDARNOŚĆ – jako *wspólnota, pomoc, jedność, współpraca, równość, zgoda*, także – *odpowiedzialność, lojalność, braterstwo, bezinteresowność, zaufanie, wspólne dobro, przyjaźń, poświęcenie* (JWP 2006: 79–83).

11. Wartości tworzą system, dający się językoznawczo opisać jako pola leksykalno-semantyczne – dobrze rozpoznane przez badaczy semantyki pole budowane na osiach syntagmatycznej (na zasadzie sekwencji: kompleksów, kolekcji, kolokacji) i paradygmatycznej (ekwiwalencji, opozycji, endonimii²⁷). W dyskursie pojęcia aksjologiczne tworzą pola scalane na poziomie leksykalnym, semantycznym, tematycznym i „ideologicznym”. Silne „usieciewienie” pojęć pozwala odsłaniać wszystkie węzły i docierać do hipotetycznego (poszukiwanego) „jądra aksjologicznego” danego języka narodowego, jądra tworzonego przez pojęcia najbardziej „usieciewione”. Takie „jądro aksjologiczne” można traktować jako zasadniczą część poszukiwanego „kanonu”, co jednak nie znaczy, że do „kanonu” (który jest otwarty i zmienny, jak wspomnieliśmy na początku) nie mogą wejść także wartości spoza owego „jądra”, rekonstruowanego metodą ciągów definicyjnych. Jeśli posłużyć się rozróżnieniem „definiendum” – „definiens” (czy „explicandum” – „explicans”), można za kryterium przynależności do „kanonu” (jego jądra) aksjologicznego uznać częstość przywoływania w definicjach (eksplikacjach) w roli definiensa (eksplikansa). W tej sytuacji rekonstrukcja „kanonu” może zostać skorelowana z postępem prac analitycznych nad semantyką (rozumieniem) nazw wartości. Ustalenie pojemności (zawartości) – ale raczej nie ostrych granic – kanonu aksjologicznego (w jego wariancie deklarowanym, niekoniecznie praktykowanym, akceptowanym jeśli nie przez wszystkich, to przynajmniej przez znaczną część wspólnoty) będzie możliwe po dokonaniu serii analiz semantycznych nazw wartości możliwie dużej liczby haseł przy zastosowaniu definicji „maksymalnej”, tj. kognitywnej.

Literatura

- Apresjan Jurij (red.), 2006, *Jazykovaja kartina mira i sistemnaja leksikografija*, Moskwa: Jazyki slawjanskich kul'tur.
- Arutjunova Nina Davidovna (red.), 1994, *Ponjatije sud'by v kontekste raznych kul'tur*, Moskwa: Nauka.
- Arutjunova Nina Davidovna (red.), 1999, *Obraz čeloveka v kul'ture i jazyke*, Moskwa.
- Arutjunova Nina Davidovna (red.), 2008, *Meždu lož'ju i fantaziej*, Moskwa: Izdatel'stvo Indrik.

²⁷ Terminu *endonim* używa Anna Wierzbicka (1993: 260) za Davidem Crusem, *Lexical semantics*, Cambridge Univ. Press 1986, w znaczeniu słów semantycznie, choć niekoniecznie morfologicznie derywowanych od nazw podstawowych, np. dla *konia* endonimami są *rżęć, siodło, stadnina, kawaleria* itp.

- Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, [w:] *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 169–183.
- Bartmiński Jerzy, 1991, *Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego*, „Język a Kultura”, t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Puzynina, J. Bartmiński, Wrocław, s. 197–209.
- Bartmiński Jerzy, 2003, *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*, [w:] JwKW, s. 59–86.
- Bartmiński Jerzy, 2005a, *Koncepcja językowego obrazu świata w programie slawistycznych badań porównawczych*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 40, Warszawa, s. 259–280 [Przedruk w: Bartmiński Jerzy, 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin, s. 229–241].
- Bartmiński Jerzy, 2005b, *Jazykovej obraz mira: očerki po ètnolingvistike*, Moskwa: Indrik.
- Bartmiński Jerzy, 2006a, *Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*, [w:] JWP, s. 8–35.
- Bartmiński Jerzy, 2006b, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin (V wyd. 2012).
- Bartmiński Jerzy, 2007a, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin (II wyd. 2009).
- Bartmiński Jerzy, 2007b, *Opozycja swój/obcy a problem językowego obrazu świata*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 19, s. 35–59.
- Bartmiński Jerzy, 2008, *Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna?*, „Język a Kultura”, t. 20, s. 15–33.
- Bartmiński Jerzy, 2009a, *Kakie cennosti učastvujuť v formirovanii jazykovej kartiny mira Slavjan?*, [w:] *Etnolingvistička proučavan'a srpskog i drugih slovenskih jezika. U čast akademika Svetlane Tolstoj*, red. Predrag Piper, Ljubinko Radenković, Beograd, s. 59–70.
- Bartmiński Jerzy, 2009b, *Das polnische ‘Haus’ (dom) unter dem physikalischen, sozialen und kulturellen Aspekt*, [w:] EuW, s. 143–160.
- Bartmiński Jerzy, 2009c, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London: Equinox.
- Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2008, *Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?* „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 20, s. 11–27.
- Bartmiński Jerzy, Grzeszczak Monika, 2010, *Der Begriff ODPOWIEDZIALNOŚĆ im semantischen Netz des Polnischen (zwischen dem Objektivismus der rechtlichen Relationen und dem subjektiven Pflichtgefühl)*, [w:] *Wahrheit, Recht, Verantwortung. Normen- und Wertbegriffe im interkulturellen Kontext*, Hrsg. Bettina Bock, Ioan Lăzărescu, Rosemarie Lühr, Buchreihe: *GGR-Beiträge zur Germanistik*, Bd. 25, Bukarest: editura universităţii din bucureşti, s. 79–113 [wersja polska: *ODPOWIEDZIALNOŚĆ w sieci semantycznej języka polskiego (między obiektywizmem relacji prawnych a subiektywnym poczuciem obowiązku)*, [w:] *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, red. Wojciech Chlebda, Opole, 2010, s. 227–248].
- Bartmiński Jerzy, Lühr Rosemarie, *Vorwort*, [w:] EuW 2009, s. V–VI.
- Bartmiński Jerzy, Żuk Grzegorz, 2007, *Polnisch równość ‘Gleichheit’ im semantischen Netz. Kognitive Definition von równość ‘Gleichheit’ im Polnischen*, [w:] NuW, s. 33–68.
- Bielińska-Gardziel Iwona, 2009a, *Stereotyp RODZINY we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa.
- Bielińska-Gardziel Iwona, 2009b, *O pracach konwersatorium EUROJOS*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 21, s. 343–345.

- Bieriezowicz Elena, 2006, *Człowiek wśród ludzi – w perspektywie języka*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 18, s. 165–186.
- Bock Bettina, Lühr Rosemarie (Hrsg.), 2007, *Normen und Wertbegriffe in der Verständigung zwischen Ost- und Westeuropa*, Frankfurt am Main.
- Boksański Zbigniew, 2006, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bulygina Tatiana V., Šmelev Aleksej D., 1997, *Jazykovaja konceptualizacija mira (na materiale ruskoj grammatiki)*, Moskwa: Jazyki ruskoj kul'tury.
- Chlebda Wojciech, 2000, *Płaszczyzny oglądu językowego obrazu świata w opisie semantycznym języka*, [w:] *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, red. Stanisław Gajda, Opole, s. 163–178.
- Chlebda Wojciech, 2005, *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole.
- Chymuk Maria, 2004, *Aksjologiczne preferencje studentów uczelni krakowskich*, Kraków.
- Cudowska Agata, 1997, *Orientacje życiowe współczesnych studentów*, Białystok.
- CBOS 2004 – Centrum Badania Opinii Społecznej. *Wartości życiowe. Komunikat z badań*, oprac. Michał Wenzel, Warszawa: czerwiec 2004.
- CBOS 2005 – Centrum Badania Opinii Społecznej. *Wartości i normy w życiu Polaków. Komunikat z badań*, oprac. Rafał Boguszewski, Warszawa: sierpień 2005.
- Denek Kazimierz, 1999, *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*, Toruń.
- van Dijk Teun, 2003, *Dyskurs polityczny i ideologia*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 15, s. 7–28.
- Dyczewski Leon, 1993, *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin.
- EuW – *Europa und seine Werte. Akten der internationalen Arbeitstagung „Normen- und Wertbegriffe in Verständigung zwischen Ost- und Westeuropa”, 3./4. April 2008 in Lublin, Polen*, Jerzy Bartmiński, Rosemarie Lühr (Hrsg.), Frankfurt am Main: Peter Lang 2009.
- Fleischer Michael, 1995, *Das System der polnischen Kollektivsymbolik (Eine empirische Untersuchung)*, München: Verlag Otto Sagner.
- Fleischer Michael, 1998, *Współczesna polska symbolika kolektywna (wyniki badań empirycznych)*, „Język a Kultura”, t. 12, s. 308–335.
- Fleischer Michael, 2003, *Stabilność polskiej symboliki kolektywnej*, [w:] JwKW, s. 107–143.
- Gajda Stanisław (red.), 2000, *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, Opole.
- Głowiński Michał, 1986, *Wartościowanie w badaniach literackich a język potoczny*, [w:] *O wartościowaniu w badaniach literackich*, red. Stefan Sawicki, Władysław Panas, Lublin.
- Grzegorzczkova Renata, 2004, *Idee kognitywizmu jako podstawa badań porównawczych w zakresie semantyki*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 16, s. 75–84.
- Grzegorzczkova Renata, 2008, *Od wspólnoty do obcości. Rozwój znaczeniowy polskiego przymiotnika obcy na tle słowiańskim*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 20, s. 39–50.
- Grzegorzczkova Renata, 2009, *Punkty dyskusyjne w rozumieniu pojęcia językowego obrazu świata – widziane z perspektywy badań porównawczych*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 21, s. 15–29.
- Grzeszczak Monika, 2009, *Definicja kognitywna pojęcia DEMOKRACJA w języku polskim*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” t. 21, s. 69–84.
- ISJP – *Inny słownik języka polskiego*, red. Mirosław Bańko, Warszawa 2000.

- Jarzębski Jerzy, 1994, *Metamorfozy kanonu*, „Znak”, nr 7, s. 12–17.
- Jedliński Ryszard, 2000, *Językowy obraz świata wartości w wypowiedziach uczniów kończących szkołę podstawową*, Kraków.
- JOS – *Językowy obraz świata*, praca zbiorowa pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1990 (II wyd. 1999, III wyd. 2004).
- Judin Aleksy, 2003a, *Proekt „slavjanskogo aksiologičeskogo slovarja”*, [w:] JwKW, s. 456–458.
- Judin Aleksy, 2003b, *Rus. gosudarstvo / strana/ kraj i ukr. deržava / krajina / kraj (opyt sopolstavitel'nogo konceptual'nogo analiza)*, [w:] JwKW, s. 419–440.
- Judin Aleksy, 2004, *Koncept nezavisimost' / nezaležnist' v russkom i ukraïnskim jazyke: nacional'nye točki zrenija*, [w:] PWJK, s. 79–102.
- JwKW – *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin 2003.
- JWP – *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, opracował zespół w składzie: Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Małgorzata Brzozowska, Irina Lappo, Urszula Majer-Baranowska, Beata Żywicka, red. Jerzy Bartmiński, Lublin 2006.
- Kania Ireneusz, 1994, *Kanon kultury: sztywna formuła czy żywa treść?*, „Znak”, nr 7, s. 38–44.
- Kaniewski Jerzy, 2007, *Jaki kanon?* „Horyzonty Polonistyki”, nr 5, s. 6–11.
- Kłóskowska Antonina (red.), 1990, *Oblicza polskości*, Warszawa.
- Kłóskowska Antonina, 1996, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa.
- Krzyszowski Tomasz, 1994, *Parametr aksjologiczny w przedpojęciowych schematach wyobrażeń*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 6, s. 29–51.
- Krzyszowski Tomasz, 1997, *Angels and Devils in Hell. Elements of Aziology in Semantics*, Warszawa: Enegeia.
- Krzyszowski Tomasz, 1999, *Aksjologiczne aspekty semantyki językowej*, Toruń.
- Lappo Irina, 2002, *Profilowanie stereotypu Rosjanina w polskim kręgu językowo-kulturowym*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 14, s. 153–174.
- LASiS – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* (projekt realizowany w ramach konwersatorium EUROJOS).
- Lühr Rosemarie, 2010, *Wertbegriffe in indogermanischen Sprachen Europa*, [w:] *Würde – dignité – godność – dignity. Die Menschenwürde im internationalen Vergleich*, Christine Baumbach, Peter Kunzmann (Hrsg.), München: Herbert Utz Verlag, s. 41–76.
- Majer-Baranowska Urszula, 2003, *Podmiot jako wartość*, [w:] JwKW, s. 243–259.
- Malinowski Bronisław, 1987, *Ogrody koralowe i ich magia*, [w:] *Dzieła*, t. 5, Warszawa: PWN.
- Mańkowska Maria, *Ankieta aksjologiczna* (mps.), 1987.
- Mariański Janusz, 1991–1992, *Cele i dążenia życiowe młodzieży polskiej w latach 1989–1990*, „Roczniki Teologiczne”, z. 6, s. 117–132.
- Mariański Janusz, 1995, *Młodość między tradycją i ponowoczesnością. Wartości moralne w świadomości maturzystów*, Lublin.
- Mazurkiewicz Małgorzata, 1990, *Dwa spojrzenia na pracę. Perspektywa interpretacyjna a znaczenie słowa*, [w:] JOS, s. 129–146.
- Mazurkiewicz Małgorzata, 1991, *Stan prac nad słownikiem aksjologicznym*, „Język a Kultura”, t. 2, *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Puzyńska, J. Bartmiński, Wrocław, s. 257–264.
- Moldovan Aleksandr, 2008, *Mesto slavistiki v sovremennom mire* [referat plenarny na XIV Kongresie MKS w Ohrydzie], Moskwa.

- Nasiłowska Anna, *Między kolekcją a kanonem*, „Polityka”, nr 42 z dnia 18 X 2008.
- Niebrzegowska Stanisława, 1996, *Świat wartości sennika ludowego*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 8, s. 99–112.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2012, *Miejsce wartości w opisie gatunków mowy*, „Język a Kultura”, t. 23, s. 33–41.
- Nowosad-Bakalarczyk Marta, 2004, *Męski i żeński punkt widzenia w językowym obrazie świata*, [w:] PWJK, s. 277–291.
- NuW – *Normen und Werbegriffe in der Verständigung zwischen Ost- und Westeuropa. Akten der internationalen Arbeitstagung 27./28. Februar 2006 in Jena*, Bock Bettina, Lühr Rosemarie (Hrsg.), Frankfurt am Main 2007.
- NW – *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, 1, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin 1993.
- Oberthür Jörg, 2009, *Demokratiebegriffe im Wandel – theoretische und methodische Überlegungen zur Rekonstruktion eines Wertdiskurses*, [w:] EuW, s. 1–17.
- ODiD – *O definicjach i definiowaniu*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin 1993.
- Perspektywy 2004 – *Perspektywy pracy nad słownikiem aksjologicznym*. Dyskusja panelowa [Jerzy Bartmiński, Janusz Baster, Zbigniew Greń, Renata Grzegorzczkowska, Grażyna Habrajska, Aleksy Judin, Jadwiga Linde-Usiekiewicz, Jadwiga Puzynina], [w:] PWJK, s. 453–462.
- Pisarek Walery, 2002, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Kraków.
- Pisarek Walery, 2003, *Wybory słów sztandarowych jako kryterium stratyfikacji społeczeństwa*, [w:] JwKW, s. 87–106.
- POwWJE – *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin 1993.
- PP 2008 – *Podstawa programowa z komentarzami*, t. 2, *Język polski w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum*, Warszawa: Ministerstwo Edukacji Narodowej.
- PSA – *Polski słownik aksjologiczny* (projekt).
- Puzynina Jadwiga, 1992, *Język wartości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Puzynina Jadwiga, 1997, *Słowo – wartość – kultura*, Lublin: TN KUL.
- PWJK – *Punkt widzenia w języku i kulturze*, red. Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Ryszard Nycz, Lublin 2004.
- Ryk Andrzej, 2004, *Pokolenie zmiany. Studium porównawcze wartości i perspektyw życiowych młodzieży włoskiej i polskiej*, Kraków.
- Šajkevič A. Ja., 2005, *Russkaja jazykovaja kartina mira v rjadu drugih kartinok*, „Moskovskij lingvističeskij žurnal”, t. 8, nr 2, s. 5–21.
- SD – *Slavjanske drevnosti. Etnolingvističeskij slovar' v pjati tomach*, red. Nikita I. Tolstoj, t. 1–3, Moskva 1995–2004.
- Serebrennikov B. A. (red.), 1988, *Rol' čelovečeskogo faktora v jazyke. Jazyk i kartina mira*, Moskva.
- Sękowska Elżbieta, 2007, *Polska leksyka polityczno-społeczna na przełomie XX i XXI wieku. Słownik*, Warszawa: Wydawnictwo UW.
- SPPiS – *Język – polityka – społeczeństwo. Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej*, red. Stanisław Dubisz, Józef Porayski-Pomsta, Elżbieta Sękowska, Warszawa 2004.
- SS – *Sokrovennye smysly. Slovo, tekst, kul'tura. Sbornik statej v czest' N. D. Arutjunovoj*, red. Jurij Apresjan, Moskva 2004.
- SSiSL – Bartmiński Jerzy (red.), Niebrzegowska Stanisława (zast. red.), 1996–2012, *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1: *Kosmos*, koncepcja całości i red.

- Jerzy Bartmiński, zastępca red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, [cz. 1, *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, 1996; cz. 2, *Ziemia, woda, podziemie* 1999; cz. 3, *Meteorologia*, 2012; cz. 4, *Świat, światła, metale*, 2012], Lublin.
- Stróżewski Władysław, 1992, *W kręgu wartości*, Kraków: Znak.
- Szacki Jerzy, 1994, *O kanonie kultury europejskiej uwagi sceptyczne*, „Znak”, nr 7, s. 18–23.
- Szadura Joanna, 1993, *Z badań nad autostereotypem POLAKA. Kryteria polskości*, [w:] NW, s. 239–256.
- Świda-Ziemba Hanna, 1995, *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa.
- Świda-Ziemba Hanna, 2005, *Młodzi w nowym świecie*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Tolstaja Svetlana N., 1993, *Ojczyzna w ludowej tradycji słowiańskiej*, [w:] POwWJE, s. 17–22.
- Tolstaja Svetlana, 2006, *Postulaty moskowskiej etnolingwistyki*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 18, s. 7–27.
- Tolstaja Svetlana, 2008, *Slav. *svoję: semantika i aksiologija*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 20, s. 29–38.
- Tolstoj Nikita, 1993, [Głos ma podsumowanie konferencji „Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich”], [w:] POwWJE, s. 291–292.
- Tolstoj Nikita, 1995, *Jazyk i narodnaja kul'tura. Očerki po slawjanskoj mifologii i etnolingvistike*, Moskwa: Izd. Indrik.
- Vaňková Irena (red.), 2001, *Obraz sveta v jazyce*, Praha.
- Wierzbicka Anna, 1985, *Lexicography and Conceptual Analysis*, Ann Arbor.
- Wierzbicka Anna, 1993, *Nazwy zwierząt*, [w:] ODiD, s. 251–267.
- Wierzbicka Anna, 1997, *Understanding Culture Through Their Key Words. English, Russian, Polish, German, and Japanese*, Oxford: Oxford University Press.
- Wierzbicka Anna, 1999, *Język, umysł, kultura*, Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Wierzbicka Anna, 2006, *English. Meaning and Culture*, Oxford: Oxford University Press.
- Zaharenko I. V., Krasnyh V. V., Gudkova D. B. (red.), 2004, *Lingvokul'turologičeskij slovar'*, випуск I, Moskwa: Gnosis.
- Zaliznjak Anna, Levontina I. B., Šmelev A. D., 2005, *Ključevye idei ruskoj jazykovoj kartiny mira*, Moskwa: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- Zinken Jörg, 2008, *Linguistic pictures of the world or language in the world? Metaphors and methods in ethnolinguistic research*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 20, s. 51–62.
- Ždanova Vladislava, 2003, *Eksperymental'nyj podchod v portretirovanii konceptov sfery svoj / čužoj*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 15, s. 81–95.

A RECONSTRUCTION OF THE CANON OF NATIONAL AND EUROPEAN VALUES

The article inquires into the Polish canon of values in the context of the planned (and partially realized) Polish axiological dictionary and a dictionary of European values. The canon is difficult to establish because apart from a descriptive it has a normative dimension (it is a set of features but also postulates) and is therefore questioned continually. The authors claim that the axiological canon, i.e. a set of generally accepted ethical

norms, can be reconstructed in a way that is different from previous practice, namely by in-depth semantic analysis of selected entries.

Axiological concepts such as FREEDOM, EQUALITY, DEMOCRACY, are heavily networked. As a consequence, while searching for the defining words relevant in the semantics of a given language, one arrives at a certain set of values that fulfil this function and that help the analyst approach the core (the axiological canon) of the culture. This is illustrated with analyses of EQUALITY, DEMOCRACY, HOUSE/HOME, HOMELAND, SOLIDARITY.

KEY WORDS: canon of values, Polish axiological dictionary, dictionary of European values, definitional sequences, value networks